

В. В. ЗАЙЦЕВ, Р. О. РОДИНСЬКИЙ

ЛІКАРНЯ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА: РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД

Дніпровський державний медичний університет, м. Дніпро, Україна

Мета: дослідити та проаналізувати виникнення та розвиток лікарні Червоного Хреста міста Дніпра в період XIX–XX століть, визначити причини стагнації лікувального комплексу.

Матеріали та методи: монографії, фрагменти періодичних видань, проведені інтерв'ю колишніх працівників і сучасників, постанови, довідки та звіти, які оброблено за допомогою бібліосемантичного, описового, а також історичного методів оброблення даних.

Результати. Лікарня Червоного Хреста в м. Дніпро відзначена непростою історією виникнення та зрештою розвитку в умовах революційних подій, війн, наукових звершень і невдач. Лікарня мала неабиякий вплив на історичні події на Дніпропетровщині, відіграючи визначну роль як воєнний шпиталь, заклад для нужденних і науково-дослідницький центр.

Висновки. Лікарня Червоного Хреста в місті Дніпро була важливою, невід'ємною складовою частиною життя Дніпропетровщини впродовж всієї історії, визначаючи долі тисяч містян.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гуманітарна допомога; благодійність; міжнародні організації; розвиток медицини; медична опіка; військова медицина; соціальна допомога; лікарня Червоного Хреста; Перша міська клінічна лікарня Дніпра.

Вступ. На початку XX століття лікарня Червоного Хреста, пізніше – міська клінічна лікарня № 1 міста Дніпра була закладом, який подарував багатьом містянам можливість отримати кваліфіковану безоплатну медичну допомогу. Розвиваючись, лікарня розширялася, відкриваючи нові відділення та розширюючи кваліфікацію.

Мета: дослідити та проаналізувати виникнення й основні етапи історії лікарні Червоного Хреста. Хронологічні межі дослідження: з 1888 р. (з часу виникнення передумов заснування) по 2020 р. (до часу знесення останніх залишків комплексу).

Об'єкт і методи дослідження. Основою історичного дослідження стали монографії, фрагменти періодичних видань, проведені інтерв'ю колишніх працівників і сучасників, постанови, довідки та звіти. Застосовано бібліосемантичний, описовий, а також історичний методи оброблення даних.

Результати дослідження та їх обговорення**1. Передумови створення**

У XIX столітті швидке зростання населення міста Катеринослава потребувало розширення медичної бази. Представники найбільш незахищених верств населення міст (селяни, міщани) були змушені звертатися по безплатну медичну допомогу до місцевих благодійних закладів, різних добродійних товариств, які здебільшого створювалися за участю губернаторів, представників купецького та дворянського стану [1]. Навіть серед дворянського стану було чимало тих, хто не міг

оплатити своє лікування [2]. До того ж кількісне відношення між лікарями та містянами й селянами Катеринослави було катастрофічним. Для міста на одного лікаря припадало 8867 чоловік, а для повітів – 12 679 на одного лікаря (ці показники порівняно з іншими губерніями низькі). Слід звернути увагу і на кількість лікарняних ліжок у містах (цей показник досить наочно характеризував стан медичного обслуговування міського населення): якщо в 1880 р. на одне ліжко припадало 210 городян, то згодом, у 1887 р. – 172 особи, в 1897 р. – 186, у 1905 р. – 209, у 1910 р. – 458 осіб, у 1914 р. – 464 особи [3]. Наведені показники дають змогу констатувати про незадовільний стан організації лікарняної справи в Катеринославі царської Росії [4].

У такій ситуації першим починає розв'язувати цю проблему саме товариство Червоного Хреста (ТЧХ), місцеве управління якого в 1908 році очолював **Микола Урусов (1863–1918 рр.)** (рис. 1). Уже 25 вересня 1908 року від ТЧХ надходить подання на ім'я голови губернської земської управи, в якому повідомляється, що на своєму засіданні від 24 вересня управління ТЧХ постановило розпочати будівництво в м. Катеринославі дитячої лікарні Червоного Хреста та просить його виступити перед губернським земським зібранням із клопотанням про призначення управлінню матеріальної допомоги на реалізацію цього проєкту. У цьому поданні визначено загальну характеристику означеного проєкту: побудова лікарні

Рис. 1. Князь Микола Петрович Урусов (1863–1918 рр.)

з внутрішніх хвороб із заразним і хірургічним відділеннями, окремо виділялося і подальше майбутнє закладу: «...з тим, щоб у майбутньому влаштувати при ній Фребелівський інститут і притулок для дітей, одержимих невиліковними хворобами».

2. Заснування лікарні

Клопотання князя Урусова було розглянуто губернським земським зібранням на черговій сесії 1909 року і 19 січня щодо нього було прийнято позитивне рішення. Освячення одного з відділень лікарні Червоного Хреста відбулося вже 30 грудня 1910 р., 1 жовтня 1910 р. почала роботу амбулаторія, а в грудні – лікарня. Зрештою, будівництво цієї лікарні на 76 ліжок з амбулаторією, які розташовувалися в 4 будівлях, було первісно завершеним. Протягом першого року роботи тут було надано медичну допомогу 15 тисячам городян. Будучи охоронцем братства в ім'я Христа Спасителя для надання допомоги сліпим, М. П. Урусов організував притулок і спорудив будівлю для найбездодатливіших і найболючіших поруч із лікарнею Червоного Хреста. Відкриття цієї та низки інших лікарень

Рис. 2. Вигляд лікарні з вул. Первозванівської. 1911 р.

значно покращило ситуацію з охороною здоров'я в регіоні: у 1911 році на одного лікаря припадало 1963 городяни в місті та загалом по губернії – 6916 осіб на одного лікаря [5]. До її функціонального складу входили: амбулаторія, хірургічний стаціонар на 30 ліжок і терапевтичне відділення – на 20, рис. 2. Також при лікарні були аптека, квартири для медперсоналу й амбулаторія. Незаможні ж обслуговувалися безоплатно [6].

3. Перша світова війна

Під час Першої світової війни (1914–1918 роки) лікарню Червоного Хреста перепрофілювали на головний військовий шпиталь, розрахований на 200 ліжок. Персонал госпіталю самовіддано допомагав хворим і пораненим, які надходили з фронту. Багато лікарів тоді продемонстрували зразки самопожертви, серед них – старший лікар **А. Є. Вартмінський (1879–1921 рр.)**, який побував на фронті Першої світової війни, врятувавши, по різних даних, від 127 до 579 поранених. Сам шпиталь розпочав свою роботу 6 грудня 1914 року й налічував 100 місць для солдатів, а в крилі будинку Харченко (с. Любомирівка) було облаштовано лазарет для офіцерів ще на 100 ліжко-місць. Увесь комплекс шпиталю існував за коштів катеринославського дворянства, але наприкінці 1916 року виникла потреба і у фінансуванні з боку держави [7]. Окремий шпиталь як філія основного на 20 місць був облаштований М. Урусовим також у с. Котівці [8].

4. Національно-визвольні змагання, міжвоєнний період і Друга світова війна

З революцією в лютому 1917 р. зміни сягнули і ТЧХ. У березні 1917 р. М. Урусова було усунуто від виконання обов'язків головноуповноваженого Червоного Хреста, а вже в першій декаді квітня головне управління розпочало роботу в оновленому складі. У подальшому обидва дітища Урусова змінили статус і вигляд. У 1918 році шпиталь закрили, але лікарня Червоного Хреста працювала до початку 20-х, поки не була реорганізована в лікарню Робмеда № I. У 1919 році лікувальний заклад переведено на державне забезпечення, трьома роками раніше лікарня стає однією з баз медінституту, а потім – науково-дослідним медичним центром. Починається будівництво нового корпусу.

У 1925 році тут було відкрито Дім для сліпих, де надавалася медична й соціальна допомога людям зі сліпотою та значними порушеннями зору. У 1932 році незавершену церкву при лікарні було переобладнано під зварювальний технікум. У 1936 році на базі лікарні створюється обласний інститут невідкладної хірургії. У 1934–1936 роки до головного корпусу прибудовували ще один поверх.

У період нацистської окупації (1941–1943 роки) будівля лікарні виконувала функції німецького шпиталю. Утім, частина лікарів і медичного

персоналу зорганізувалися в підпільну партизанську сітку, героїчно продемонструвавши себе в рамках надання медичної допомоги. Наприклад, медична сестра **М. А. Агапкіна (1906–1942 рр.)**, залишившись на окупованій території, рятувала воїнів, забезпечувала їх документами. Була видана зрадником і розстріляна. Лікар **Г. О. Мезенцев (1898–1967 рр.)** працював у підпільній організації, що діяла в роки війни на Дніпропетровщині. Головний лікар лікарні **І. О. Перемаскін (1894–1957 рр.)**, лікар **А. Г. Романович (1903–1943 рр.)**, перебуваючи в окупації, підпільно надавали допомогу цивільному населенню. Після визволення міста Дніпропетровська в жовтні 1943 року лікарня виконувала роль евакогоспіталю, а з липня 1945 року повернула довоєнний статус міської клінічної лікарні [9].

5. Відділ переливання крові

Важливо зазначити, що в 1-й міській клінічній лікарні імені Ілліча (таку назву лікувальний заклад носив у 1920-ті роки) взяли за освоєння методу переливання крові ще в 1924 році (перше успішне відтворено в 1926 році). Ще довго ця лікарня відрізнялася найвищим рівнем переливань крові у всьому місті, надаючи ще в 1960-ті доступ не просто до необхідної крові, а до її компонентів: еритроцитарної маси та нативною плазми. У 1932 році на базі цього відділення було засновано філію Українського інституту невідкладної хірургії та переливання крові (науковий керівник професор **Я. Й. Гальперн (1876–1941 рр.)**), який започаткував організацію донорства і впровадив переливання крові в практику й інших лікувальних установ міста (рис. 3, 4).

На початку Другої світової війни філія інституту переливання крові була евакуйована до Таджикистану, де продовжила активну співпрацю у складі Таджицької станції переливання крові до березня 1944 року. 16 березня 1944 року станцію було перейменовано на дев'яту пересувну станцію переливання крові. З 1944 року до капітуляції Третього рейху дев'ята пересувна станція

Рис. 3. Наукова дискусія в клініці професора Я. Й. Гальперна

Рис. 4. Професор Я. Й. Гальперн (1876–1941 рр.)

переливання крові забезпечувала кров'ю Український фронт і лікувальні установи Дніпропетровська (рис. 5).

Рис. 5. Евакуаційна бригада лікарні Червоного хреста переливання крові у фронтовому госпіталі часів Другої світової війни

6. Післявоєнний період

На початку 1950 року хрестоподібну будову, яка початково планувалася як церква при лікарні, було зайнято училищем культури. У післявоєнні роки частину першого поверху однієї з будівлі лікарні займав онкологічний (променеви) диспансер, де розміщувалося дві палати: чоловіча та жіноча, по 25 койок кожна. До того це відділення базувалося в Земській лікарні. З 1 травня 1950 р. головним лікарем стала **М. А. Стравець (1897–1966 рр.)**, яка організувала внутрішньопорожнинне променеве лікування радіо-мезоторієм. Першим радіологом була лікарка **М. А. Туровська (1911–1954 рр.)**, яка згодом загинула від гострого лейкозу, бо ховала контейнер із радієм під час

транспортування у звичайному вагоні поїзда під подушкою, щоб його випадково не вкрали, бо оболонка складалася із золота, платини, нержавіючої сталі [10]. Після війни переформатована лікарня відзначалася лише деякими своїми відділеннями, які могли виконувати невелику кількість високоспеціалізованих маніпуляцій та оперативних утручань. Наприклад, у відділенні судинної хірургії за період з 1976 по 1986 рік було проліковано 12 тисяч хворих, понад 7 тисяч 300 осіб оперовано, понад 60 тисяч пацієнтів отримали консультативну допомогу (порівняно мало) [9]. Утім, це відділення першим у місті вводило новітні методики, тут навіть проводилися клінічні дослідження. За 1976–1986-ті роки персонал лікарні самостійно розробив 28 успішних способів діагностики та лікування хворих. Наприклад, сконструйований у 1986 році кандидатом медичних наук **Ф. М. Зусмановичем (1931–2012)** прибор давав змогу вводити кисень безпосередньо в кров, завдяки чому сформувалися нові підходи до лікування хвороб. Велася активна методична робота щодо обміну накопленими знаннями з колегами з інших лікарень і міст [11].

У середині 90-х лікарняні будівлі почали просідати через природу ґрунтів і прокладені біля трамвайні шляхи. Головний корпус «тріщав по швах», його визнали аварійним, що вплинуло на долю всього комплексу, який з 1996 р. мав офіційний статус пам'ятки архітектури місцевого значення.

7. Остаточна руйнація комплексу

У 2008 році підіймалося питання про повну реконструкцію будівлі лікарні Червоного Хреста, утім, жодних суттєвих дій зроблено не було. 19 лютого 2019 року активні громадяни Дніпра склали петицію про реставрацію будівель лікарняного комплексу під музей шпиталів і військової медицини Дніпропетровщини, однак петиція не змогла набрати необхідних 3000 підписів для розгляду [12]. У 2012 році на другому поверсі кутової

будівлі лікарні відбулася пожежа, що призвело до руйнування майже всіх перекриттів і залишило будівлю без даху. У березні 2017 року земельну ділянку з повним комплексом лікарні придбало ТОВ «Будівельно-монтажне товариство Дніпро». Оскільки це історичний ареал, у рішенні про передачу були прописані обмеження [13]. Згідно з рішенням Дніпропетровського окружного суду від 6 листопада 2017 року через те, що будівля не відповідає критеріям пам'яток, було подано відповідний позов у Дніпропетровську міську раду. Депутати міської ради 21 лютого 2019 року надали остаточний дозвіл на звільнення від звання історичного ареалу землі за адресою Короленко, 22, знявши всі обмеження із забудовника.

З 2013 по 2016 рік обрушувалася центральна частина колишнього головного корпусу. До моменту остаточної руйнації кутового корпусу лікарні від нього залишився тільки фасад. Корпус обнесли парканом 4 березня 2019 року та через два дні почали зносити. 1 травня 2019 року його повністю знесли. Наприкінці осені знесли й лікарняний храм. Останні залишки всього комплексу лікарняних будівель були знесені 30 березня 2020 року. Станом на 2018 рік, наприкінці свого існування, лікарняний комплекс налічував чотири 12-поверхові будинки, 9,7 тис. квадратних метрів території [14].

Висновки

1. Історія розвитку лікарні Червоного Хреста в м. Дніпро відображає основні етапи історії України.

2. Лікарня Червоного Хреста у м. Дніпро була важливою та невід'ємною складовою частиною життя всієї України загалом і Дніпропетровської області зокрема впродовж свого історичного минулого.

Перспективи подальших досліджень. Надалі плануємо продовжити роботу з дослідження історично значущих лікарняних закладів Дніпропетровщини.

Список літератури

1. Клінічна лікарня: ювілей визначного закладу. 10 верес. 2011. 2023. URL: <https://bit.ly/4h0x5qx>
2. Кавун М. Іронія долі катеринославського зодчого. 15 берез. 2020. URL: <https://bit.ly/40ly6U>
3. Ювілеї медичних закладів Дніпропетровщини. 8 листоп. 2014. URL: <https://bit.ly/40jj6q9>
4. Єрьоменко Л.К. Медичні заклади. *Лідер Придніпров'я*. 12 жовт. 2002. № 6 (32). С. 3.
5. Скребець Ю.Ю. Сторінки історії. *Місто милосердя*. 5 лип. 2013. № 2 (3). С. 2.
6. Мартиненко О.В. Медична галузь в Україні (Історичний період 1917–2007 рр.). Харків : Едін, 2007. 36 с.
7. Косько Н.Н. Міжрайонний лікарні – 100 років. *Зоря*. 4 січ. 1946. № (1). С. 3.
8. Старостін В. Дніпро Єврейський. Прогулянка 13. Нові Плани і старий єврейський квартал.; 19 груд. 2018. URL: <https://myshtetl.org/dnepropetrovsk/dnepr13novplan.html>.
9. Криновська Н. Лікарня-ветеран. *Дніпро вечірній*. 21 січ. 1986. № 3.
10. Удовіченко Є. У центрі Дніпра знесли старовинну церкву лікарні Червоного Хреста; 25 листоп. 2019. URL: <https://bit.ly/4gU3j6a>
11. Піскун В.О. Вулиця Короленко. 14 берез. 2020. URL: <https://bit.ly/40hcTeu>.
12. Архіпова Ю. У Дніпрі знесуть останню пам'ятку архітектури в стилі модерн. 16 листоп. 2018. URL: <https://49000.com.ua/v-dnipri-znesut-ostaniy-pamyatnikar>
13. Тут були лікарня Червоного Хреста і культпросветучилище. *ДВ-Газета*. 18 жовт. 2013. URL: <https://bit.ly/4fOuJdc>
14. ЖК «Женева»: як і кому це вигідно? 18 серп. 2021. URL: <https://bit.ly/40jjdC5>

References

1. Klinichna likarnia: yuvilei vyznachnoho zakladu [Clinical Hospital: Anniversary of a Prominent Institution]; 2011 Sep 10 [cited 2023 Oct 23]. Retrieved from <https://bit.ly/4h0x5qx> (in Ukrainian).
2. Kavun, M. (2020). Gorod.dp.ua Ironiia doli katerynoslavskoho zodchoho [The Irony of Fate of a Katerynoslav Architect]; Mar 15 [cited 2023 Aug 28]. Retrieved from <https://bit.ly/40ly6U> (in Ukrainian).
3. Yuvilei medychnykh zakladiv Dnipropetrovshchyny (2014) [Anniversaries of Medical Institutions of Dnipropetrovsk Region]; 2014 Nov 8 [cited 2023 Aug 28]. Retrieved from <https://bit.ly/40jj6q9> (in Ukrainian).
4. Yeromenko, L.K. (2002). Medychni zaklady [Medical Institutions]. Lider Prydniprovia. Oct 12; 6 (32): 3 (in Ukrainian).
5. Skrebets, Y.Y. (2013). Storinky istorii. Misto myloserdia [Pages of History. City of Mercy]. Misto myloserdia. Jul 5; 2 (3): 2 (in Ukrainian).
6. Martynenko, O.V. (2007). Medychna haluz v Ukraini (Istorychnyi period 1917–2007 rr.) [Medical Field in Ukraine (Historical Period 1917–2007)]. Kharkiv: Edin; 36 p. (in Ukrainian).
7. Kosko, N.N. (1946). Mizhraionnii likarni – 100 rokiv [Interdistrict Hospital – 100 Years]. Zoria. Jan 4; (1): 3 (in Ukrainian).
8. Starostin, V. (2018). Mii shtetl [Internet]. Dnipro Yevreyskyi. Prohulianka 13. Novi Plany i staryi yevreyskyi kvartal [Dnipro Jewish. Walk 13. New Plans and the Old Jewish Quarter]; Dec 19 [cited 2024 Jan 15]. Retrieved from <https://myshtetl.org/dnepropetrovsk/dnepr13novplan.html> (in Ukrainian).
9. Krynivska, N. (1986). Likarnia-veteran [Veteran Hospital]. Dnipro vechirni. Jan 21; (3): 32 (in Ukrainian).
10. Udovychenko, Y. (2019). depoDnipro U tsentri Dnipra znesly starovynnu tserkvu likarni Chervonoho Khresta [In the Center of Dnipro, an Ancient Church of the Red Cross Hospital Was Demolished]; Nov 25 [cited 2024 Jan 15]. Available from: <https://bit.ly/4gU3j6a> (in Ukrainian).
11. Piskun, V.O. (2020). UADnepr Vulytsia Korolenka [Korolenko Street]; 2020 Mar 14 [cited 2023 Oct 11]. Retrieved from <https://bit.ly/40hcTeu> (in Ukrainian).
12. Arkhipova, Y. (2018). 49000 U Dnipri znesut ostanniu pamiatku arkhitektury v styli modern [In Dnipro, the Last Architectural Monument in the Art Nouveau Style Will Be Demolished]; 2018 Nov 16 [cited 2024 Jan 10]. Retrieved from <https://49000.com.ua/v-dnipri-zsnesut-ostaniy-pamyatnikar> (in Ukrainian).
13. DV-Hazeta. Tut buly likarnia Chervonoho Khresta i kultprosvetuchylyshche [Here Were the Red Cross Hospital and the Cultural and Educational School]; 2013 Oct 18 [cited 2024 Jan 20]. Retrieved from <https://bit.ly/4fOuJdc> (in Ukrainian).
14. ZhK "Zheneva": yak i komu tse vyhidno? [Residential Complex "Geneva": How and to Whom Is It Beneficial?]; 2021 Aug 18 [cited 2023 Dec 12]. Retrieved from <https://bit.ly/40jldC5> (in Ukrainian).

RED CROSS HOSPITAL: RISE AND FALL

V. V. Zaitsev, R. O. Rodynskyi

Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine

Purpose: to research and analyze the emergence and development of the Red Cross Hospital of Dnipro in the period of XIX–XX centuries, to identify the reasons for the stagnation of the medical complex.

Materials and methods: monographs, fragments of periodicals, interviews of former workers and contemporaries, resolutions, certificates and reports; which were processed by bibliosemantic, descriptive, as well as historical methods of data processing.

Results. The Red Cross Hospital in Dnipro is marked by a complicated history of emergence and eventual development amid revolutionary events, wars, scientific achievements and failures. The hospital had a great influence on historical events in Dnipropetrovsk region, playing an outstanding role as military hospitals, institutions for the needy and a research center.

Conclusions. The Red Cross Hospital in the city of Dnipro has been an important, integral part of life in Dnipropetrovsk throughout history, determining the fates of thousands of citizens.

Рукопис надійшов до редакції 09.04.2025

Відомості про авторів:

Зайцев В'ячеслав Володимирович – кандидат медичних наук, викладач кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Дніпровського державного медичного університету; пр. Дмитра Яворницького, 24, м. Дніпро, Україна, 49044. mka1320297@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-0955-2699

Родинський Роман Олександрович – студент Дніпровського державного медичного університету, пр. Дмитра Яворницького, 24, Дніпро, Україна, 49044. r.rodinskiy@gmail.com, ORCID ID 0000-0002-2292-6977

Електронна адреса для листування: mka1320297@gmail.com, r.rodinskiy@gmail.com